

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

ЗА СВОБОДУ

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ДІАЛОГ ТА СПРОБИ ПОРОЗУМІННЯ

УДК 94(477+438)"8/20"312

За свободу: українсько-польський діалог та спроби порозуміння / [відп. ред. Микола Литвин]; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2021. 638 с.

У колективній праці розглянуто не конфліктогенність українсько-польських між-державних і міжнаціональних відносин, якій традиційно присвячують наукові студії, а вперше в українській історіографії – конструктивний потенціал, діалог влад, політиків, публічних інтелектуалів і спроби їхнього порозуміння, особливо в екстремальні періоди історії – відродження національних держав, час світових і локальних конфліктів, гібридних війн за участю третіх сил. Більшість сюжетів книги мають на меті деконструювати травматичні канони колективної та індивідуальної пам'яті обох народів, які дають змогу виразніше окреслити багаторівневі контексти суспільно-політичних подій та етнокультурних явищ у Центральній-Східній Європі, водночас репрезентувати досвід тисячолітнього сусідства двох країн і народів. Ревізія та «нормалізація» маркерів минулого мають актуалізувати в колективній свідомості позитивний потенціал історії/пам'яті/культури.

Книга адресована науковцям, педагогам і студентам, а також управлінцям, які реалізують історичну політику в інтересах зміцнення національної ідентичності та єдності нації.

For Freedom: Ukrainian-Polish Dialogue and Attempts to Understanding / [Ed. Mykola Lytvyn]; NAS of Ukraine, I. Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2021. 638 s.

The collective work does not consider the conflict-generating nature of Ukrainian-Polish interstate and interethnic relations, to which scientific studies are traditionally devoted, but for the first time in Ukrainian historiography – constructive potential, dialogue of authorities, politicians, public intellectuals and attempts to understand them, especially in extreme periods, time of world and local conflicts, hybrid wars with the participation of third forces. Most of the book's plots aim to deconstruct the traumatic canons of the collective and individual memory of both peoples, which more clearly outline the multilevel contexts of socio-political events and ethnocultural phenomena in Central and Eastern Europe, while representing the millennial neighborhood of two countries and peoples. The revision and «normalization» of markers of the past should actualize the positive potential of history / memory / culture in the collective consciousness.

The book is addressed to scholars, educators and students, as well as managers who implement historical policies in the interests of strengthening national identity and unity of the nation.

Рецензенти: Андрій Кудряченко, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України (Інститут всесвітньої історії НАН України); Олександр Рубльов, доктор історичних наук, професор (Інститут історії України НАН України)

Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 9 від 28 грудня 2021 р.)

ISBN 978-966-02-9792-0

© Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича
НАН України, 2021

РОЗДІЛ І. КОНТАКТИ У КНЯЖУ ТА КОЗАЦЬКУ ДОБИ

Українсько-польська військово-політична співпраця у Княжій добі (XI–XV століття) (Войтович Леонтій)	5
Проти спільного ворога: військові операції Польщі, Литви та України у війні проти Московської держави в 1618 році (Боляновський Андрій)	52

РОЗДІЛ II. МОДЕЛІ ТА ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ НА ЕТАПІ ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

Приречені на поразку: поляки в південно-західному краї Російської імперії у XIX столітті (Гудь Богдан, Кравець Данило)	99
Образ України в польському театральному просторі XIX століття (Гарбузюк Майя)	121
Значення Польсько-української угоди 1890–1894 років (Чорновол Ігор)	150
Пошуки порозуміння між українськими й польськими політичними силами в Галичині напередодні Великої війни: дія та протидія (Аркуша Олена)	179
У пошуках модерної ідентичності: євреї в багатонаціональному просторі півдавстрійської Галичини (Вараниця Анна)	229

РОЗДІЛ III. НОВІ ПОЛІТИЧНІ РЕАЛІЇ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ: ПРИСТОСУВАННЯ, ПРИМИРЕННЯ, ОПІР

Україна – Польща: від революцій і війни 1918–1919 років на Галицькому та Холмсько-Волинському фронтах до військово-політичного союзу 1920 року (Литвин Микола)	247
Спроби українсько-польського порозуміння в міжвоєнній Польщі (1920–1939) (Зашкільняк Леонід)	282
Політична інституалізація українсько-польського діалогу на Волині у міжвоєнний період (Давидюк Руслана)	291
Ситуативні союзники: польсько-українська співпраця з освітніх питань у сеймі міжвоєнної Польщі (Руда Оксана)	305
Взаємовідносини Римо-Католицької та Греко-Католицької Церков на західноукраїнських землях у міжвоєнний період XX століття (Горбачевський Тарас)	343
«Мархлевщина наша радянська»: до історії польського національного району УСРР 1925–1935 років (Горбуров Кирило)	352

РОЗДІЛ IV. ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА: ПОШУКИ КОМПРОМІСІВ

- Спроби зупинити взаємне протистояння: переговори
між представниками українського і польського підпілля
у 1941–1945 роках (*Боляновський Андрій*) 385
- Українці та поляки в умовах сталінських репресій
на західних землях України (1939–1953)
(*Баран Володимир, Литвин Микола*) 471

РОЗДІЛ V. САМОЗБЕРЕЖЕННЯ В КООРДИНАТАХ ТОТАЛІТАРИЗМУ/АВТОРИТАРИЗМУ

- Боротьба за національні права українців у Польщі
в 1944–1989 роках (*Дрозд Роман*) 507
- Польська ідентичність у культурному просторі радянського
Львова 1960–1980-х років (*Шелеп Юлія*) 528
- Поляки Дніпропетровщини: історія, асиміляція
та нові виклики (*Кишановська Юлія*) 535

РОЗДІЛ VI. НОВІ ПІДХОДИ СПІВПРАЦІ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ, ПОДОЛАННЯ ІСТОРИЧНИХ ТРАВМ

- Роль Польщі у поглибленні відносин України
і Європейського Союзу (*Піх Олег*) 543
- Національно-культурне життя поляків
у незалежній Україні (*Ткач Володимир*) 561
- Трудова міграція українців у Польщі:
старі та нові тенденції (*Юськів Богдан*) 576
- Перспективи польсько-українських стратегічних відносин
у контексті виборів президента республіки
Польща 2020 року (*Гулай Василь, Максимець Віра*) 595
- «Три нації, одне бачення»: українсько-польсько-литовське
військове співробітництво на сучасному етапі (*Лукачук Олена*) 604
- Польські військові поховання в Галичині
як пам'ятки історико-культурної спадщини
України і Польщі (*Харчук Христина*) 612
- Меморіалізація Волинської трагедії як елемент історичної пам'яті
українців та поляків (*Каліщук Оксана*) 621
- Пам'ять—культура—політика: інституційні форми
українсько-польської співпраці (*Хахула Любомир*) 628

своєчасно і реально оцінити внутрішню та міжнародну політичну ситуацію, яка змінилася після завершення Першої світової війни, і переорієнтувати власну тактику. Міцні усталені стереотипи щодо прав Польщі на західноукраїнські землі у польському середовищі і не менш поширені уявлення про споконвічне історичне право українців на них зводили шанси досягнення розумного компромісу між обома сторонами до мінімуму, хоча й не виключали такого. З позицій сьогодення краще проглядається більша відповідальність польської сторони, за якою залишалося вирішальне слово. Однак вона його або не захотіла, або не встигла сказати.

ПОЛІТИЧНА ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ДІАЛОГУ НА ВОЛИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

Міжвоєнний період в умовах Другої Речі Посполитої, крім активізації радикальних політичних сил, характеризувався існуванням паростків налагодження українсько-польської співпраці, речниками якої були колишні наддніпрянські політичні емігранти. Соратники Симона Петлюри, які поділяли ідеї Варшавської угоди, зважилися у 1920 р. пожертвувати соборністю в ім'я збереження державності. Оселившись на території міжвоєнної Польщі, вони вважали, що єдиним виходом у боротьбі за незалежність України є «порозуміння із сусідніми народами, хоч би й ціною деяких компромісів»¹⁹⁷. Ці міркування популяризував пресовий орган Українського центрального комітету (УЦК) – «Вісті УЦК». У руслі ідей прометеїзму наголошували, що Україна може протистояти Росії тільки в союзі з Польщею, Кубанню, Північним Кавказом, Грузією, Азербайджаном і Румунією¹⁹⁸.

Внутрішню специфіку та диференціацію суспільно-політичного життя наддніпрянських емігрантів на території Західної Волині зумовлювала регіональна політика польської влади, низький рівень національної самосвідомості місцевого населення, прикордонний статус воєводства. Вагомість Волині треба пояснювати також національною структурою воєводства, де «число руської людності на тому терені переступає 80 відс. загалу людності» та ситуацією навколо Православної Церкви¹⁹⁹.

Українські політичні емігранти, які опинились у Волинському воєводстві, попри те, що були носіями різних політичних поглядів, стали основою для формування українського проурядового політичного табору.

Інституалізація українських політичних сил на території Західної Волині, зокрема й у середовищі української еміграції, була пов'язана з першими парламентськими виборами в Польщі. Українці Східної Галичини вибори 1922 р. бойкотували передусім через невизначеність юридичного статусу цієї території (у березні 1923 р. Східна Галичина відійшла до Польщі за рішенням Ради послів країн Антанти). Західна Волинь опинилась у складі Польщі за умовами Ризького мирного договору 18 березня 1921 р., тому бойкот виборів тут не мав сенсу.

¹⁹⁷ Вісті УЦК в Польщі. 1927. Ч. 8–9. Січень–Лютий. С. 3.

¹⁹⁸ Там само. С. 1–2.

¹⁹⁹ Протокол засідання Ради міністрів Другої Речі Посполитої 18 серпня 1926 року. Кедрин І. *Життя – Події – Люди. Спомини і коментарі*. Нью-Йорк: Видавнича Кооператива «Червона Калина», 1976. С. 669.

Для координації зусиль українців напередодні виборів було утворено Центральний виборчий комітет Холмщини, Підляшшя, Волині та Полісся. Представники національних меншин (українці, білоруси, росіяни, євреї, німці) ухвалили рішення про спільну участь у виборах, сформувавши 17 серпня 1922 р. на нараді у Варшаві Блок національних меншин (БНМ)²⁰⁰. У виборах до сейму та сенату 5 і 12 листопада 1922 р. брало участь 19 блоків²⁰¹. У Волинському воєводстві українці майже одностайно проголосували за програму та кандидатів БНМ, жоден польський кандидат до парламенту не потрапив. За списком блоку до сейму було обрано 20 українців (12 – від Волині, 4 – від Холмщини, 2 – від Полісся, 2 – з державного списку), до сенату – 6 (5 – від Волині, 1 – від Полісся)²⁰².

Напередодні виборів організовувались українські політичні сили, які виступали за співпрацю з польською владою та йшли на вибори за списком № 22 («Державне об'єднання на кресах»). На депутатство претендувати Йосип Мацюк, Володимир Оскілко, Михайло Душенко, Іван Горемика-Крупчинський²⁰³. Усі вони брали участь у перших визвольних українських змаганнях, були причетні до боротьби з більшовиками. Йдучи на вибори під пропольськими гаслами, вони не змогли отримати 1% голосів виборців²⁰⁴.

Ця поразка свідчила, що ідеї угодовства не мали значного впливу на населення краю. Водночас з ініціативи цієї групи з'явилися перші політичні партії, зорієнтовані на співпрацю з польською владою. Програму політичної партії, якою керував І. Горемика, ухвалили 25–26 вересня 1922 р. на конференції в Луцьку. Передвиборча риторика Українського народного єднання (УНЄ) відзначалася критикою БНМ, підтримкою ідеї польської державності, готовністю до співпраці з владою²⁰⁵.

Газета «Діло» відверто писала, що УНЄ організоване поляками для розбиття українських голосів на парламентських виборах²⁰⁶. Агент Іноземного відділу Державного політичного управління (ІНО ДПУ) (рос. – Иностранный отдел Государственного политического управления) УСРР, повідомляючи про свою роботу в середовищі Волині напередодні виборів 1922 р., звітував, що «з метою послаблення впливу БНМ польська влада почала підшукувати українців, які б шляхом створення політичних організацій послабили вплив цього блоку на місцях. Такими особами стали Іван Максимович Горемика-Крупчинський, що мешкав у м. Володимирі, та Іван Ілліч Волошин, що жив у Луцьку. Другою силою, що отримувала субсидії від польської влади, стала УНП (с-с) Володимира Оскілکا»²⁰⁷.

²⁰⁰ Український Виборчий Комітет Холмщини і Підляшшя. *Наше життя*. 1922. 5 вересня. С. 3.

²⁰¹ Декрет про вибори. *Наше життя*. 1922. 5 вересня. С. 2.

²⁰² Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 547. Арк. 105.

²⁰³ Papierzyńska-Turek M. *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926*. Kraków: Wyd-wo Literackie, 1979. S. 144–146; Державний архів Рівненської області (далі – Держархів Рівненської обл.). Ф. 86. Оп. 4. Спр. 24. Арк. 3.

²⁰⁴ Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (далі – ГДА СЗРУ). Ф. 1. Спр. 12617. Т. 16. Арк. 324–324 зв.

²⁰⁵ Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 22. Т. 1. Арк. 327.

²⁰⁶ З Волині. *Діло*. 1922. 3 жовтня. С. 2.

²⁰⁷ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12617. Т. 16. Арк. 324–324 зв.

Іван Горемика-Крупчинський був членом УЦР, секретарем Всеукраїнського військового генерального комітету²⁰⁸. У його минулому залишалися окремі нез'ясовані моменти. Влітку 1917 р. прокурор Київського військово-окружного суду звинувачував його в дореволюційній співпраці з таємною поліцією²⁰⁹. Зауважмо, що саме в цей час Горемика підтримав виступ Українського полку ім. Павла Полуботка²¹⁰, який завершився арештом частини полуботківців, основну масу котрих у липні 1917 р. закинули на Румунський фронт. Імовірно, підтримка виступу полуботківців була одним із мотивів тогочасних звинувачень І. Горемики. Після поразки революції він поселився на Волині, відкрив приватне бюро написання скарг, поринув у передвиборчу діяльність. Зрозуміло, що минулі інкримінації не додавали авторитету ні йому, ні його політичній силі.

Іван Волошин, уродженець Поділля, отримав військову освіту, служив у Державній варті за гетьмана Скоропадського, згодом був старшиною Армії УНР. Після інтернування поселився в Луцьку. Внаслідок невдалим для нього виборів 1922 р. І. Волошин вийшов з УНС і почав утворювати осередки «Вільного козацтва»²¹¹. Згодом став керівником ІІ Коша Українського національного козачого об'єднання (УНАКОТО), соратником І. Полтавця-Остряниці, який орієнтувався на Німеччину²¹². Членом УНС, а згодом УНАКОТО також був згаданий вище військовий емігрант, уродженець Сумщини Михайло Душенко²¹³.

Список № 22 на виборах підтримувала група, об'єднана навколо колишнього командувача Північної групи військ УНР Володимира Оскілка в Рівному. Серед його оточення були колишні отамани УНР²¹⁴, які в передвиборчій боротьбі всіляко критикували БНМ²¹⁵. У цей час поширювали листівки із закликами «не слухати ворогів села», підтримувати «свою Селянську Українську Народню Партію»²¹⁶. Газета «Діло» коментувала: «Польська влада підтримувала дії Оскілка і прихильних до нього емігрантів петлюрівців, котрі починають скупчуватися на Волині»²¹⁷. Юридичне оформлення очолюваної В. Оскілком Української народної партії (соціалістів-самостійників) (УНП (с-с)) відбулося вже після виборів, 23 травня 1923 р., у м. Рівному²¹⁸.

На появу УНП (с-с) відреагував радянський уряд України. У довідці НКЗС УСРР для ЦК КП(б)У про українську еміграцію в Європі йшлося: «Оскілко на

²⁰⁸ Лист з Волині. *Діло*. 1925. 13 жовтня. С. 3; Винниченко В. Відродження нації: Історія української революції [марець 1917 – грудень 1919 р.]. Київ: Книга Роду, 2008. С. 144.

²⁰⁹ Скальський В. Події у Синяві 19 березня 1918 р. *Український історичний збірник*. 2013. Вип. 16. С. 432.

²¹⁰ Українське відродження 1917–1920 рр. на Сумщині / авт.-упоряд. Г. М. Іванушенко. Суми: ФОП Наталуха А. С., 2010. Т. 1. С. 248.

²¹¹ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12617. Т. 16. Арк. 324–324 зв.

²¹² Давидюк Р. Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики на території Волинського воєводства: монографія. Львів; Рівне: Дятлик М., 2016. С. 316–318.

²¹³ Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської обл.). Ф. 1. Оп. 2. Спр. 1081. Арк. 28.

²¹⁴ Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 19. Арк. 31.

²¹⁵ «Отаман» кандидує. *Діло*. 1922. 3 жовтня. С. 2.

²¹⁶ Держархів Рівненської обл. Ф. 86. Оп. 4. Спр. 24. Арк. 3.

²¹⁷ З Волині. *Діло*. 1923. 31 травня. С. 1.

²¹⁸ Програма Української Народної Партії (с-с). *Дзвін*. 1924. 4 жовтня. С. 2.

Волині створив спеціальну народну партію, метою якої є пропаганда польсько-української унії, опублікував програму, яка включає в себе ці ідеї»²¹⁹.

Програму УНП (с-с) поділяло чимало політичних емігрантів, зокрема Йосип Біденко, Йосип Мацюк, Григорій Демидович, Олександр Палієнко, Ананій Волинець (секретар управи)²²⁰. Партія мала свій пресовий орган – газету «Дзвін», перше число якого вийшло друком у Рівному 22 квітня 1923 р.²²¹. У кращі часи видання мало 2 000 екземплярів накладу та близько 500 передплатників, хоча це не вберегло її від фінансових труднощів²²².

У партійних програмних документах було зазначено, що УНП (с-с) виступає за «боротьбу з більшовизмом, за автономію, як етап до незалежності, у майбутньому за федерацію з Польщею»²²³, регламентовано домагання «перебудови Річипосполитої Польської на федералістичних засадах», аграрної реформи шляхом відшкодування, визнання права приватної власності²²⁴.

УНП (с-с) переймалася проблемами емігрантів, оприлюднювала їх на сторінках «Дзвону», створила в Рівному Український громадянський комітет допомоги емігрантам, організовувала збірки, забезпечувала юридичну підтримку (при управі партії працював юрисконсульт)²²⁵. Утім, впливи УНП (с-с) були обмежені: крім бази (Рівненського та частково Здолбунівського повітів)²²⁶, партія мала підтримку в Сарненському повіті тодішнього Поліського воєводства²²⁷.

Отже, парламентські вибори 1922 р. увиразнили те, що групи, зорієнтовані на співпрацю з польською владою, не мають підтримки серед місцевого населення²²⁸. Згодом воєвода Юзевський, аналізуючи ці вибори, зробив висновок: «Волинські посли і сенатори становили однолітний антиурядовий фронт, і навіть антидержавний, різнилися вони лише внутрішніми відтінками»²²⁹.

Після невдалих виборів 1922 р. група, консолідована навколо Івана Гореміки-Крупчинського, продовжила роботу під назвою «Партія українського народного єднання» (ПУНЄ). Програму партії було змінено на конференції у Володимирі 27–28 вересня 1925 р.²³⁰. До ЦК ПУНЄ на володимирській конференції обрали емігрантів Івана Гореміку-Крупчинського, Петра Видибіду-Руденка, Павла

²¹⁹ Українська політична еміграція 1919–1945. Документи і матеріали / упоряд.: В. С. Лозицький (керівник), О. В. Бажан, С. І. Власенко, А. В. Кентій. Київ: Парламентське вид-во, 2008. С. 259.

²²⁰ Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Київ (далі – ГДА СБУ, м. Київ). Ф. 5(Р). Оп. 1. Спр. 68253. Арк. 12–12 зв.; Протокол II Конференції Української Народної партії (с-с) 23 листопада 1924 року. *Дзвін*. 1924. 29 листопада. С. 1.

²²¹ Перед конгресом УНП. *Дзвін*. 1925. 24 квітня. С. 1.

²²² Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 25. Арк. 10.

²²³ Державний архів Тернопільської області (далі – Держархів Тернопільської обл.). Ф. 277. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 3 зв.

²²⁴ Програма Української Народної Партії (проект). Прийнятий управою УНП 18 червня 1925 р. *Дзвін*. 1925. 23 червня. С. 2.

²²⁵ Від Секретаріату Української Народної партії. *Дзвін*. 1925. 17 лютого. С. 4.

²²⁶ Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 19. Арк. 174.

²²⁷ Государственный архив Брестской области (далі – ГАБО). Ф. 1. Оп. 10. Д. 1055 Л. 32.

²²⁸ Держархів Волинської обл. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 84. Арк. 124.

²²⁹ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (далі – ААН). Zespół 8. Rkt. – 56. Т. 8. К. 36.

²³⁰ Статут (організаційний) Партії Українського Народного Єднання. *Досвітня зоря*. 1927. 14 червня. С. 2.

Григоровича-Барського, Олександра Цинкаловського²³¹, а у квітні 1926 р. – Омеляна Козія²³². Прикметним є вміщення в переліку завдань партії тези про те, що вона «формується на засадах спокою, згоди і співжиття народів»²³³.

Квінтесенцією пресового органу партії газети «Досвітня зоря», що виходила у м. Володимирі, було прихильне ставлення до польської влади: «У межах Польщі народ український, хоча до певної міри є обмежений у належних йому правах – має однак можливість під політичним поглядом вільно організовуватися і мати свої погляди»²³⁴. Публікації «Досвітньої зорі», як і рівненського «Дзвону», відзначалися антибільшовицькою риторикою.

Разом з орієнтацією на беззастережну підтримку польської влади І. Гореміка-Крупчинський активізував контакти з польською партією «Пяст» («Polskie Stronnictwo Ludowe Piast»). Виступаючи на партійному зібранні у Володимирі 9 березня 1926 р., він адресував слова подяки присутнім польським послам за співпрацю з українським населенням, підкреслюючи, що «український народ відійде від провідників, які закликають до боротьби з Польщею», а натомість підтримає «дорогу до згоди і співпраці з польським народом». Перед виборами й надалі групи В. Оскілка й І. Гореміки докладали зусиль для отримання урядових позик і фінансової підтримки з боку польської влади²³⁵.

Керівники обох партій – УНП (с-с) та ПУНЄ – вітали травневий переворот Юзефа Пілсудського, сподіваючись на реалізацію федералістських ідей. Однак менше ніж за місяць потому, 19 червня 1926 р., радянські спецслужби організували вбивство Володимира Оскілка²³⁶. Після цього поглибилася боротьба за лідерство між колишніми соратниками, що певною мірою нагадувало «отаманщину». Згодом партія зникла з політичної арени регіону. Втім, окремі її активісти в наступному десятилітті продовжували проурядову діяльність.

ЦК ПУНЄ 10 липня 1926 р. звернувся з листом до польського прем'єр-міністра з проханням щодо перегляду законів, які обмежували функціонування української освіти, відміни утравкізму, проведення адміністративної та земельної реформ. Іван Гореміка вважав необхідним залучати до роботи в уряді українців, лояльно налаштованих до польської держави²³⁷. Однак функціонування ПУНЄ супроводжувалось внутрішніми суперечностями, матеріальними проблемами. Після смерті у квітні 1928 р. І. Гореміки-Крупчинського польська влада відзначала, що партія «прихильників не має і на якусь значну підтримку розраховувати не може»²³⁸. Тож у парламентських виборах 1928 р. ПУНЄ, як і УНП (с-с), участі не брали, зникли з політичної мапи.

Значна частина ліберально-демократичної течії емігрантів орієнтувалася на Державний центр УНР та консолідувалася у філіях УЦК. Організаційну роботу

²³¹ Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 20. Арк. 38, 284.

²³² Там само. Спр. 17. Арк. 319.

²³³ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9-а. Спр. 104. Арк. 17.

²³⁴ Пора проснутись. *Досвітня зоря*. 1924. 5 серпня. С. 1.

²³⁵ Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 17. Арк. 225, 318–319.

²³⁶ Золотарьов В. Жертва «беріївської відлиги»: сторінки біографії капітана державної безпеки Григорія Аркадійовича Кловганта-Гришин. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КДБ*. 2014. № 2 (43). С. 438–439.

²³⁷ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9-а. Спр. 104. Арк. 12.

²³⁸ Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 29. Арк. 18.

УЦК на території Волинського воєводства вдалося налагодити, хоч і повільно, з першої половини 1925 р.²³⁹. Цей процес ускладнювали нестача кадрів, постійні зміни керівників філій, складності комунікації з місцевою владою. УЦК сприяв заснуванню на Волині організованих трудових колоній колишніх інтернованих вояків Армії УНР, зокрема на цукроварнях Бабина, Шпанова, Цуманя, каменоломнях Берестовця та ін. Подекуди УЦК у Варшаві вдавалося допомогти емігрантам, яких було звільнено. Зокрема, за сприяння комітету працевлаштування столяром на залізницю член ревізійної комісії ковельської філії М. Варакута²⁴⁰.

У роботі філії УЦК на Волині пріоритет належав урочистостям, присвяченим імені та пам'яті С. Петлюри. Широкі виступи української еміграції, пов'язані з процесом над убивцею Петлюри, спричинили протести з радянського боку. За таких умов 13 вересня 1927 р. УЦК звернувся до української еміграції з листом, де просив стриманості в діях і «лояльності до краю, який дав їм притулок»²⁴¹. Ці слова слугують підтвердженням, що УЦК і пов'язана з ним еміграція залежали від польської влади і політично, і фінансово²⁴².

Згодом значна частина військової еміграції співпрацювала з І. Литвиненком, який у 1927–1935 рр. очолював розвідку УНР у волинському прикордонні. Українські розвідувальні пункти й унерівська агентура були фінансовані польською владою, II відділом польського Генерального штабу, що акумулював усю інформаційно-розвідницьку службу (офензива та дефензива).

У 1928 р. до польської армії прийняли на контрактній основі групу українських старшин, емігрантів УНР, окремі з яких закінчили академію Генштабу. Для реалізації нової політики при Міністерстві внутрішніх справ створили спеціальний відділ національностей; у березні 1934 р. при Президії Ради міністрів Польщі почав діяти Національний комітет і Бюро національної політики²⁴³.

Прихильників табору Симона Петлюри, що проживали у Волинському воєводстві, санаційна влада в міру дозволеного залучала до місцевих справ: йшлося про «надання обивательства, призначення тих чи інших людей на посади, легалізацію українських парафій, улаштування концертів чи вистав по селах»²⁴⁴. З ініціативи Тадеуша Голувка обговорювали питання про переведення з Подебрад на Волинь Української господарської академії²⁴⁵, хоча до практичного вирішення справа не дійшла.

Про опіку польської влади над унерівською еміграцією йшлося в резолюції КПЗУ, ухваленій на конференції 1927 р.: «Уряд Пiлсудського окружив петлюрівщину як моральною, так і матеріальною опікою. Він... насаджує їх на державних і приватних посадах головно на Волині, де між іншим, осів відомий петлюрівський діяч Ковалевський [голова Українбанку в Луцьку – Р. Д.]. Уряд Пiлсудського організує

²³⁹ Там само. Спр. 19. Арк. 47.

²⁴⁰ ГДА СБУ м. Луцьк. Ф. П. Спр. 3287. Арк. 14 зв.

²⁴¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). Ф. 580 т. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 6–7, 10.

²⁴² Руккас А. Польська фінансова підтримка еміграційного уряду Української Народної Республіки. *Історія та історіографія в Європі*. Київ, 2006. Вип. 4: Німецько-французькі та українсько-польські взаємини у ХХ столітті. С. 83–104.

²⁴³ Madajczyk Cz. Dokumenty w sprawie polityki narodowościowej władz polskich po przewrocie majowym. *Dzieje Najnowsze*. 1972. Nr 3. S. 140.

²⁴⁴ Ковалевський О. Велика хмара – малий дощ. *Українська нива*. 1927. 14 січня. С. 3.

²⁴⁵ Господарча Академія на Волині. *Там само*.

на Волині українські петлюрівські кооперативи, видає їм субсидії... Він фінансує петлюрівське видавництво «Українська нива» (у Варшаві) та при допомозі своїх адміністративних органів поширює його інтенсивне видання на Волині»²⁴⁶.

Диференціацію політичних сил, визначення позицій української політичної еміграції каталізували парламентські вибори 1928 р. Напередодні було засновано провладний Безпартійний блок співпраці з урядом (Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem – BBWR), на підтримку якого працювали всі державні органи, а староства Волинського воєводства розпочали пошук лояльно налаштованих до влади українців.

Так, 17–18 грудня 1927 р. у Ковелі постав Український народний комітет (УНК) на Волині, до виконавчого бюро якого ввійшло сім осіб (усі уенерівські емігранти): Олександр Ковалевський, Пилип Пилипчук, Дмитро Барченко, Дмитро Романенко, Данило Ковпаненко, Антон Стрижевський, Василь Раєвський. На засіданні було сформовано «Статут Українського народного комітету на північно-західних землях українських» і призначено його уповноважених у повітах²⁴⁷. Перша ухвалена резолюція відображала проурядові настрої організаторів: «Розпорошення українців на політичні партії не дає можливості отримати той максимум, який дає Конституція і використання доброї волі травневого уряду, який зробив певні зрушення на користь українців», а друга закликала «не йти на вибори разом з жидами, а створити чисто український список, який представляє всі українські національні угруповання без блоку меншин»²⁴⁸. Вищезгадані резолюції виступали предметом гострої критики української національної преси, а діячі комітету – об'єктом звинувачень у при-служництві польській владі.

У межах підготовки до виборів 12 січня 1928 р. в Луцьку за участі емігрантів О. Ковалевського (Луцьк), І. Корноухова (Рівне), Д. Барченка (Ковель) та ін. відбувся з'їзд волинських делегатів УНК. Проте після довготривалих дискусій комітет ухвалив рішення не брати участі в парламентських виборах з огляду на «невиконання урядом висунутих Українським Народним Комітетом умов, а саме: оголошення повної рівноправності українського населення; дозвіл на відкриття вищих і середніх українських шкіл з публічними правами; утворення українського університету у Львові; асигнування більших кредитів на розвиток української кооперації і на культурно-освітні цілі; українізація православної церкви»²⁴⁹. Серед іншого таке рішення зумовили політичні неузгодженості між емігрантами, зокрема суперечності між Олександром Ковалевським і редактором «Української ниви» Петром Певним.

Відмова УНК брати участь у виборах призвела до формування в середовищі українських емігрантів іншої групи, зорієнтованої на співпрацю з польською владою та консолідованої навколо редагованого колишнім військовим урядовцем УНР Василем Сегейдою «Народного вісника». 15 січня 1928 р. у Луцьку виникло «Українське господарське об'єднання» (УГО)²⁵⁰, діячі якого оголосили про «співпрацю з Маршалом Пілсудським» та долучилися до підтримки BBWR²⁵¹.

²⁴⁶Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2480. Арк. 7–8.

²⁴⁷Українська нива. 1927. 23 грудня. С. 2–3.

²⁴⁸Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 28. Арк. 231.

²⁴⁹Там само. Спр. 29. Арк. 47.

²⁵⁰УГО на Волині. *Українська нива*. 1928. 27 січня. С. 3.

²⁵¹На виборчому фронті. *Українська нива*. 1928. 1 лютого. С. 2.

Отже, напередодні виборів 1928 р. частина політичних емігрантів активізувала співпрацю з польською адміністрацією, закладаючи основи появи нової проурядової української групи. У цей час волинським воєводою було призначено Г. Юзевського, який, маючи повну підтримку Ю. Пілсудського, започаткував «волинську програму» з метою створити у Волинському воєводстві зразок українсько-польського співжиття та дружби. У справі налагодження польсько-українських взаємин у краї воєвода знайшов порозуміння та підтримку у середовищі колишніх соратників Симона Петлюри, адже з багатьма з них мав дружні відносини ще з часів УНР. На це відразу відреагували радянські спецслужби: «У Луцьку помітна концентрація політичних сил петлюрівщини, які ведуть перемовини з воєводою Юзевським»²⁵².

Проурядова українська група, чи так звана група «реальної політики», сконсолідувалася навколо редакції газети «Українська нива», яка була переведена з Варшави до Луцька та зайняла приміщення закритого 14 жовтня 1928 р. «Народного вісника»²⁵³.

Перший номер уже луцької «Української ниви» вийшов 20 жовтня 1928 р. із символічним зображенням картини «Зустріч» авторства художника Петра Зінченка, уродженця Полтавщини, колишнього працівника Міністерства освіти УНР, вчителя, редактора дитячого журналу «Сонечко» у Рівному²⁵⁴. У передовиці «Наші віхи» відзначалося: «... в українському громадянстві мусила повстати група, яка констатує факт приналежності до польської держави мільйонів українських громадян, повинна була стати на ґрунт реальної політики»²⁵⁵.

Органи ДПУ в таємній інформації «Про чергові завдання в роботі по активній українській контрреволюції» повідомляли, що «навколо колишнього петлюрівського міністра, волинського воєводи Юзевського об'єднані крайні полонофільські елементи з петлюрівців у особі “Полномочного міністра на Волині” Пилипчука і П. Певного – редактора “Української ниви”, що видається у Луцьку на польські гроші. Паралельно з цим на Волині створюється могутній оперативний центр, що має відіграти вирішальну роль у підготовці повстань на Радянській Україні. На польській Волині зосереджена основна розвідувальна система уряду УНР»²⁵⁶.

Хоча діяльність групи П. Певного більшовицька влада спочатку сприймала скептично, в інформації VII відділу штабу Українського військового округу до ЦК КП(б)У «Про становище на окупованій поляками території Волині» у січні 1929 р. повідомляли: «Таких достойних людей і не останніх “стовпів” УНР, як Певний (редактор “Ниви”) і Богуславський (посол), – “просвіти” не приймають в число своїх членів і т. д.»²⁵⁷.

Автор друкованого органу Проводу українських націоналістів, журналу «Розбудова нації», вважав, що «на початках “Українська нива” не виявляла свого політичного обличчя, стараючись зберегти за собою характер суто емігрантського часопису, що сприяло поширенню серед українського населення. Цілі “Української ниви” були загадкою аж до других виборів, коли вона почала агітувати за

²⁵²ГДА СЗРУ. Ф. 1 Спр. 12617. Т. 9. Арк. 190.

²⁵³Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. К – 674 // II – 31 К. 9.

²⁵⁴Рівненський обласний краєзнавчий музей. 18197/2 доп. Життєпис П. Зінченка.

²⁵⁵Наші віхи. *Українська нива*. 1928. 20 жовтня. С. 1.

²⁵⁶ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12617. Т. 15. Арк. 76–77.

²⁵⁷Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали... С. 347.

Безпартійний блок [BBWR – *Р. Д.*]. З переходом “Української ниви” до Луцька навколо неї згуртувалася більша кількість людей, прихильників так званої “реальної політики”. Відтоді група “Української ниви” намагається захопити провід цілого життя Волині в свої руки. Знищити її не так легко тому, що цю групу за всяку ціну хоче утримати при житті польський уряд»²⁵⁸.

За сприяння та фінансових дотацій від польської влади газета виходила друком тричі на тиждень і мала разовий тираж до 2 000 примірників. Представники «Діла», саркастично називаючи «Українську ниву» «бутербродною», зазначали: її редагують люди, які «рекрутуються з табору української наддніпрянської політичної еміграції, афішують себе найвірнішими однодумцями закордонного центру цієї еміграції, покликаються на моральний зв'язок з нею»²⁵⁹.

Так, після травневого перевороту Ю. Пілсудського та започаткованого Г. Юзевським «волинського експерименту» виникла нова проурядова група, основу якої становили наддніпрянці.

Саме в середовищі уенерівської політичної еміграції воєвода Юзевський шукав порозуміння та підтримки для налагодження польсько-українських взаємин. Намагаючись наблизити представників польської адміністрації до місцевого населення, він наголошував на потребі розвитку української мови та культури, зобов'язував державних і самоврядних чиновників розмовляти з місцевими жителями по-українськи²⁶⁰. Для цього соратник воєводи Йоахим Волошиновський спільно з Модестом Левицьким видали друком посібник «Скорочений курс української мови» в десяти лекціях із маленьким словником відомих висловів польською мовою²⁶¹. Втім, Г. Юзевському так і не вдалося консолідувати польську громаду навколо своїх ідей. Звичайно, у Другій Речі Посполитій було чимало науковців, письменників, митців, які сприяли налагодженню міжнаціональних взаємин. А. Бохенський 25 січня 1937 р. у статті «Актуальність ягайлонської ідеї», опублікованій у журналі «Бунт Молодих», закликав зрозуміти: «ні литовці, ні українці, ні білоруси не мають бажання залишатися поляками», і цю волю поляки повинні шанувати. Намагання панувати над сусідніми народами, «накинути їм якусь асиміляцію робить з поляків карикатуру російського і німецького імперіалізму»²⁶². Навіть прихильники найбільш толерантних у національному питанні концепцій передбачали відмову західних українців від ідеї соборної української держави та визнання своєї належності до Польщі.

На сторінках часопису «Przeglądu Wołyńskiego», що виходив у Луцьку, йшлося: «Волинь є не для поляків, але для Польщі»²⁶³. І. Кедрин із сумом констатував: «Розумні статті деяких польських публіцистів – К. Сроковського, Адольфа й

²⁵⁸ «Тиха сторона». *Розбудова нації*. 1929. Ч. 6–7. Червень–липень. С. 226.

²⁵⁹ Група «Української Ниви». *Діло*. 1927. 12 грудня. С. 1–2.

²⁶⁰ Mędrzecki W. *Inteligencja polska na Wołyniu w okresie międzywojennym*. Warszawa: Wyd-wo Neriton Instytut Historii PAN, 2005. S. 195.

²⁶¹ Невтомному діячеві – привіт! *Волинське слово*. 1937. 25 лютого. С. 4; Зайцева О. Кооперативна діяльність Й. А. Волошиновського на Волині у 1929–1939 pp. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jm/Soc_Gum/Nzvdpu_ist/2008_13/sekcija%20ykraina/kokperatuvna%20diyalnist.pdf (дата звернення: 01.11.16). Назва з екрана.

²⁶² «Нічого про українців без українців». *Діло*. 1937. 28 січня. С. 4; Юрчук О. Українське питання у політичній публіцистиці братів Бохенських (1930–1939). *Проблеми слов'янознавства*. 2007. Вип. 56. С. 79.

²⁶³ *Przegląd Wołyński*. 1926. Nr 38. S. 3.

Александра Бохенських, В. Бончковського, Л. Васілевського, П. Дуніна-Борковського, Мечислава і Ксаверія Прушинських і ще декого – не доходили до свідомості польського громадянства та його політичної верхівки. Так і до кінця свого існування Польща не знала, як властиво називається найбільша її кількомільйонна “меншина”²⁶⁴. Усе це, зрештою, унеможливило стабілізацію українсько-польських відносин, забезпечення конструктивного, результативного діалогу.

Напередодні виборів 1930 р. у Луцьку за присутності близько ста делегатів, представників польських, українських, чеських союзів і організацій, відбулося засідання Об'єднаного громадського виборчого комітету, на якому розглядали список майбутніх кандидатів. Позицію присутніх українців озвучив С. Скрипник, сказавши: «Сильна і велика Польща в інтересах українців, які підтримують виборчий список Маршала»²⁶⁵.

До виборчого списку BBWR у 1930 р. від Волинського воєводства ввійшли поляки й українці. Серед останніх – Петро Певний, Михайло Тележинський, Степан Скрипник, Микита Бура, Євген Богуславський, Микола Маслов, Микола Баламут, Василь Сегейда, Володимир Ігнатювич²⁶⁶. Перші шестеро стали депутатами.

Позицію новообраних депутатів озвучив Євген Богуславський, наголосивши, що «українці прагнуть спокою і єдності, прагнуть великої інтегральної Польщі і тому об'єднуються під гаслами Маршала Ю. Пілсудського»²⁶⁷. Зауважимо, що після виборів 1930 р. відбулося формування спільної польсько-української парламентарної репрезентації на чолі з Ігнацієм Пулавським за заступництва Петра Певного. Останній, крім того, керував українською парламентарною групою Волині, що налічувала шістьох послів і двох сенаторів, переважно унерівських емігрантів. До її складу ввійшли послы П. Певний, М. Тележинський, М. Бура, С. Скрипник, В. Серафимович, Є. Богуславський і сенатори М. Маслов та І. Гловацький. Послы, обрані від Східної Галичини, натомість, об'єдналися у власну Українську парламентарну репрезентацію, що перейшла в опозицію до влади. Утворення двох українських парламентських репрезентацій у сеймі третього скликання негативно позначилося на єдності українського національного руху.

Ситуація на Волині постійно перебувала в зоні підвищеної пильності з боку ДПУ УСРР. Працівники ІНО ДПУ повідомляли про активізацію у першій половині 1931 р. «Луцького центру», діяльність якого розцінювали як «другий після уряду УНР полонофільський осередок в Польщі»²⁶⁸.

На переконання радянських спецслужб «близькість Луцька до кордонів СРСР робить цей пункт найбільш зручним для концентрації польсько-петлюрівських сил і розгортання звітти наступальних проти СРСР спільних військових дій». Загальне керівництво діяльністю «центру зосереджується у руках Юзевського. До складу українського комітету входять Пилипчук, Певний, Тележинський, Пашевський, Михайлів, Богуславський, Модест Левицький, Сергій Тимошенко». 5 вересня 1931 р. ІНО інформувало, що «Волинський центр щомісячно отримує субсидії

²⁶⁴Кедрин І. Життя – Події – Люди... С. 248.

²⁶⁵Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9-а. Спр. 355. Арк. 2, 4.

²⁶⁶Як складено список 1. *Українська нива*. 1930. 29 жовтня. С. 4.

²⁶⁷Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 2490. Арк. 2–3.

²⁶⁸ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12617. Т. 6. Арк. 13–15.

від польського уряду 17 600 злотих ... центр отримав одноразово велику суму на організацію банку, а також кошти на проведення передвиборчої кампанії»²⁶⁹.

Наслідком взаємодії політичних чинників, які поширювали ідею «прометеїзму», поділяли ідеї «волинського експерименту» Г. Юзевського, стало партійне структурування унерівської еміграції у Волинському воєводстві. Партійна легітимізація «групи Петра Певного» відбулась 1931 р. з появою Волинського українського об'єднання (ВУО). На Установчому конгресі ВУО 29 червня 1931 р. було обрано керівні органи партії, проголошено програмні документи. У Декларації ВУО, з одного боку, наголошували на українсько-польській співпраці, з іншого, декларували прагнення розвивати національну самосвідомість волинян. Загалом партія зайняла позицію абсолютної лояльності до Польської держави, погодившись, що вирішення українського питання є внутрішньою справою Польщі²⁷⁰.

Українські політичні емігранти, що проживали у Волинському воєводстві, склали ядро організації, очолили партійні структури у повітах. Для прикладу, установчий конгрес ВУО у червні 1931 р. вітали від Ковельщини Д. Романенко, від Дубенщини В. Ігнатюк, від Костопільщини А. Стрижевський та ін.²⁷¹. Членом Головної управи від Рівного та Головної ради Рівненського повіту став Ананій Волинець²⁷², він же секретарював на округовому з'їзді партії у березні 1935 р.²⁷³.

Першим очільником ВУО обрали Петра Певного, який переїхав із Варшави до Луцька разом із редакцією «Української ниви». Він двічі, 1931 та 1935 р., ставав послом до польського сейму. Всі промови генерального секретаря ВУО було витримано в дусі співпраці та повного порозуміння з польською владою.

Така позиція керівників ВУО зумовлювала протидію частини українського суспільства. Особливо різко критикувала діяльність Петра Певного львівська газета «Діло»: «Не так стоїть справа з штучками Певного. Цей напrawdę розтросить все українське, обіцяючи перетворити розтросене українське на регіональне, а власливо – в чуже»²⁷⁴. Додамо, що послів Певного та Богуславського не допустили на нараду VII Конгресу національних меншин у Женеві 29–31 серпня 1931 р., на якій відбулися дебати стосовно скарг українців у справі «пацифікації»²⁷⁵.

Незначний вплив і авторитет керівників ВУО зазначав у липні 1933 р. православної капелан Округу корпусу П Федоронько, згодом головний православний капелан Війська Польського, в доповідній записці «Про суспільно-політичну і релігійну ситуацію у Волинському воєводстві» шефу бюро некатоліцьких віросповідань Міністерства військових справ Польщі: «П. Певний, як і деякі інші, походять не з Волині і представляють швидше петлюрівський рух, який на Волині мало популярний»²⁷⁶. Урядовці КОП, звітуючи про діяльність проурядово

²⁶⁹ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12617. Т. 9. Арк. 224–225, 572.

²⁷⁰Давидок Р. П. Історія виникнення і діяльності Волинського Українського Об'єднання (1931–1939 роки): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 1998. С. 53–55.

²⁷¹Краєвий з'їзд ВУО. *Українська нива*. 1931. 15 липня. С. 4.

²⁷²Держархів Волинської обл. Ф. 198. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 3.

²⁷³Держархів Рівненської обл. Ф. 30. Оп. 20. Спр. 841. Арк. 48.

²⁷⁴Штучкі і штучкарі. *Діло*. 1931. 14 червня. С. 1.

²⁷⁵Кедрин І. Життя – Події – Люди... С. 323–324.

²⁷⁶Centralne Archiwum Wojskowe (далі – CAW). Zespół MSW. Sygn.300. 1. 412. К. 2.

налаштованих емігрантів, почасти послуговувалися зневажливим терміном «українці “на експорт”»²⁷⁷.

Так, поява української проурядової партії ВУО, що мала сприяння та матеріальну підтримку воєводської адміністрації, актуалізувала політичні суперечності на західноукраїнських землях. Партія викликала неприйняття інших політичних сил регіону, занепокоєння та критику з радянського боку.

Українська проурядова партія підтримувала всі ініціативи воєводи Г. Юзевського, зокрема політику регіоналізму, ідею «сокальського кордону». Скажімо, С. Скрипник, виступаючи в сеймі, опротестовував твердження, що «сокальський кордон» тактично зініціювала польська адміністрація, переконував, що він «є органічною, передусім внутрішньою вадою самого українського громадянства»²⁷⁸.

Попри співпрацю з владою, ідея української державності була провідною в діяльності політичних емігрантів: «Коли нині ми являємося громадянами Польської держави, це не значить, що позбавлені ми ідеї української державності. Але, як раніше, так і сьогодні вважаємо за столицю української держави тільки Київ»²⁷⁹, – писав О. Ковалевський.

Активісти проурядової групи потрапили до парламенту від Волинського воєводства після виборів 1935 р., зокрема послами стали Петро Певний, Сергій Тимошенко, Степан Скрипник, Мартин Волков і Микита Бура, сенатором – Микола Маслов.

У червні 1936 р. Петра Певного звільнили з посади керівника ВУО, змінив його Сергій Тимошенко²⁸⁰. Причини такого кадрового заміщення залишаються не зовсім зрозумілими, хоча їх досить влучно охарактеризувала газета «Діло»: «Доля Певного перестала бути певна. Чому так сталося ніхто не знає, крім волинського воєводи Юзевського»²⁸¹. П. Певний після звільнення вийшов зі складу Української парламентарної репрезентації (УПР) Волині, про що 24 вересня 1936 р. повідомив її президію листом²⁸².

На внутрішню кризу лояльного табору зреагувало генеральне консульство СРСР у Львові. Консул П. Світнев писав: «Керівник ВУО П. Певний пішов у відпустку, ходять розмови, що він не повернеться і роль вождя на себе візьме С. Тимошенко, відомий петлюрівець»²⁸³. У минулому член УЦР, губернський комісар Слобожанщини, відомий архітектор С. Тимошенко 1930 р. прибув до Луцька з Подєбрад (був доцентом, деканом, ректором Української господарської академії). Отримав польське громадянство, влаштувався інженером будівництва в окружному земському уряді, виконуючи водночас обов'язки віцеголови Повітової ради BBWR, члена колегіального суду при воєводській раді BBWR²⁸⁴. У 1935 р.

²⁷⁷ Polityka wołyńska Henryka Józewskiego w świetle nieznanych źródeł z lat 1935–1936, zachowanych w SAW / pryg. P. Stawecki. *Przegląd Wschodni*. 1997. T. IV, z. 1 (13). S. 193.

²⁷⁸ Промова посла С. Скрипника в Бюджетовій Комісії Сейму. *Українська нива*. 1935. 10 лютого. С. 1.

²⁷⁹ Ковалевський О. Зблизька й здалека. *Українська нива*. 1932. 17 травня. С. 4.

²⁸⁰ Комунікат. *Українська нива*. 1936. 14 червня. С. 1.

²⁸¹ Замість Певного – Тимошенко. *Діло*. 1936. 7 червня. С. 6.

²⁸² Уступлення посла П. Певного. *Українська нива*. 1936. 1 листопада. С. 4.

²⁸³ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6830. Арк. 17.

²⁸⁴ Держархів Волинської обл. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 116 зв.

Сергій Тимошенко став послом до сейму, а 1938 р. – сенатором²⁸⁵. «Biuletyn Polsko-Ukraiński» прогнозував, що нові кадрові зміни «провіщають звільнення ВУО, яке за правління Петра Певного мало характер політичної дочіпки»²⁸⁶, а «Діло» наголошувало, що нове керівництво ВУО поводитиметься «зручніше, культурніше та гідніше»²⁸⁷.

Діячі ВУО на чолі з С. Тимошенком справді почали більш активно порушувати українські проблеми. На з'їзді партії 7 листопада 1937 р. у Рівному прозвучала заява, що «Волинь не хоче боротьби народів, але ж Волинь українська, і не має наміру позбутися своїх природжених прав. Ані свого імені, ані своєї мови, ані своєї віри, ані своєї землі, ані своїх політичних прав, забезпечених у Конституції, прав на громадську рівність, на працю, на культуру – українська Волинь нікому не віддасть»²⁸⁸. Автори «Волинського слова» переконували: «Волинь, розуміється, не може бути державою в державі, що керується власними правами ..., але Волинь не є і не може бути трактована, як звичайна провінція Речі Посполитої, бо має цілком відмінний геополітичний характер»²⁸⁹.

Упродовж періоду функціонування ВУО його діячі асоціювали свою роботу з ідеями Симона Петлюри, називали себе його наступниками. Управа партії організовувала свята, академії, присвячені пам'яті Головного отамана, популяризувала його портрети, поширювала відозви, друкувала листівки, збірник «Волинь – Петлюрі». Прикметно, що, крім урочистостей, присвячених С. Петлюрі, наддніпрянці проводили заходи з нагоди польських свят²⁹⁰, пошановували керівників держави, поширювали відозви до річниць смерті Ю. Пілсудського²⁹¹. Всіляко долучаючись до політики державної пам'яті Другої Речі Посполитої, емігранти у березневих номерах «Української ниви» вміщали передовиці, присвячені Ю. Пілсудському з нагоди його дня народження²⁹², а після смерті маршала вже «Волинське слово» друкувало пам'ятні статті у травневих номерах²⁹³. Водночас у березні впродовж всього міжвоєнного періоду емігранти разом із місцевим населенням пошановували Тараса Шевченка як символу української нації²⁹⁴.

Незважаючи на порівняно вузьке коло вірних воеводі українських емігрантів, вони змогли (за підтримки влади й у міру своїх можливостей) впливати на всі сфери життя краю – культуру, церкву, економіку, політику. Українські політичні емігранти були ініціаторами та засновниками численних громадських організацій. Серед них:

- культурно-освітні організації: «Просвіти», «Просвітянські хати», «Рідні хати», «Основа»;

²⁸⁵Вибори до Сенату на Волині. *Волинське слово*. 1938. 27 листопада. С. 1.

²⁸⁶Kęsik J. Zaufany Komendanta. Biografia polityczna Jana Henryka Józewskiego. 1892–1981. Wrocław: Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995. S. 214.

²⁸⁷О. С-ський. Політична констеляція Волині і З'їзд ВУО у Рівному. *Діло*. 1937. 27 листопада. С. 1–2.

²⁸⁸Біжучий політичний момент і наші завдання. *Волинське слово*. 1937. 21 листопада. С. 3.

²⁸⁹О. К. Що таке Волинь? *Волинське слово*. 1938. 11 вересня. С. 1.

²⁹⁰Святкування 15-ліття незалежності Польщі на Волині. *Українська нива*. 1933. 22 листопада. С. 2.

²⁹¹Держархів Волинської обл. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 86.

²⁹²Певний П. У вінець слави героя. *Українська нива*. 1934. 19 березня. С. 1.

²⁹³Юзеф Пілсудський і українська справа. *Волинське слово*. 1937. 13 травня. С. 1.

²⁹⁴Детальніше див.: Давидюк Р., Жив'юк А. Вшанування пам'яті Тараса Шевченка у Волинському воеводстві. *Сторінки історії України*. зб. наук. праць. Київ, 2019. № 48. С. 83–96.

- мистецькі організації: «Волинське українське театральне товариство», «Народні хори», «Літературно-мистецьке товариство», «Волинський український театр», «Рівненський боян»;
- церковно-релігійні організації: «Товариство ім. митрополита Петра Могили», «Чеснохресне братство»;
- жіночі організації: «Союз українок» у Рівному, «Союз жінок українок громадської праці»;
- спортивні організації: «Горинь», «Гарт», «Стир».

Генрик Юзевський заохочував лояльне до польської влади культурне життя українців, намагався сприяти контактам поляків і українців, толеруючи змішані за національним складом організації, як-от «Волинський союз сільської молоді». Втім, він активно домагався ізоляції українського руху Західної Волині від культурних, політичних, економічних, релігійних впливів Східної Галичини.

У квітні 1938 р. Генрика Юзевського перевели на посаду воєводи у м. Лодзь. З нагоди його від'їзду 24 квітня 1938 р. уенерівські емігранти провели збори, на яких Сергій Тимошенко сказав: «Ви знавець ідей Великого маршала Польщі ... з повним сумлінням виконали заповіт його про чесну кресову політику ... . Ви сумлінно і чесно виконали свій обов'язок виховати українські маси Волині у любові та пошані до Держави. Ви знайшли до цього правдивий і єдиний шлях. Саме шлях особливо делікатного відношення до релігійних і національних потреб українського населення Волині»²⁹⁵.

Останні вибори у Другій Речі Посполитій відбулись 1938 р. У Волинському воєводстві емігранти, члени ВУО, зберегли свої позиції, йдучи на вибори разом із новим провладним блоком Табору національного єднання (*Obóz Zjednoczenia Narodowego – OZN*). Творці ВУО, займаючи проурядову позицію, розраховували не на власні сили, а на допомогу влади.

За умов наростання міжнародної напруги напередодні Другої світової війни більшість представників уенерівського табору продовжувала орієнтуватися на підтримку Польщі. 24 серпня 1939 р. на засіданні УПР Волині під головуванням сенатора Сергія Тимошенка було наголошено: «В обличчі нових відносин, що витворилися на заході й Сході Європи внаслідок німецько-совітського порозуміння, УПРВ висловлює глибоке переконання, що підставою рівноваги в Європі ... є тривке порозуміння між польським і українським народом»²⁹⁶.

Виступаючи на скликаній президентом Польщі надзвичайній сесії сейму та сенату 2 вересня 1939 р., Степан Скрипник, згадавши про Варшавську угоду, закликав потурбуватися про «долю Річипосполитої ... стати на спільному фронті», і казав: «Людність Волині стала з цілою готовністю на заклик держави. Вже сьогодні мої брати зрошують поля боїв власною кров'ю»²⁹⁷. На мітингу в Рівному 3 вересня 1939 р. емігранти, згадуючи про успіхи польської та української армій 1920 р., запевняли, що «українське населення буде вірно захищати Польську державу, яка приютила українців»²⁹⁸. Наступні події 17 вересня 1939 р. для українських

²⁹⁵ Держархів Волинської обл. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 39.

²⁹⁶ Комунікат. *Волинське слово*. 1939. 7 вересня. С. 1.

²⁹⁷ Засідання Сейму і Сенату. *Волинське слово*. 1939. 7 вересня. С. 2.

²⁹⁸ Держархів Рівненської обл. Ф. Р-2771. Оп. 2. Спр. 3250. Арк. 10, 16 зв.

політичних емігрантів, що жили в Західній Волині і враз опинилися на території СРСР, стали катастрофою.

Так, теоретичною та ідеологічною основою спроб налагодження українсько-польських відносин у Волинському воєводстві були Варшавська угода 1920 р. та концепція прометеїзму. Політичну інституалізацію проурядових українських груп активізували парламентські вибори у Польщі. Федералістська програма, пов'язана з принципами взаємної толерантності й співжиття різних національностей, сприяла активізації проурядово налаштованої групи наддніпрянської еміграції. Одержуючи підтримку від польської влади, особливо в умовах «волинської програми» Генрика Юзевського, вони змогли впливати на різні сторони громадсько-політичного життя. Спроби українсько-польського діалогу в міжвоєнний період не увінчалися успіхом з різних причин, але їхнє дослідження є важливим, позаяк закладає розуміння та підвалини сьогоднішньої співпраці між двома народами.

СИТУАТИВНІ СОЮЗНИКИ: ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНЬСКА СПІВПРАЦЯ З ОСВІТНІХ ПИТАНЬ У СЕЙМІ МІЖВОЄННОЇ ПОЛЬЩІ

У сеймі міжвоєнної Польщі освітні питання посідали важливе місце в діяльності як польських депутатів, так і послів від національних і релігійних меншин. Парламентарі від непольського населення намагалися забезпечити молодому поколінню широкий доступ до рідної мови та культури, якого вони не могли отримати в чинних державних школах. Політики висловлювалися за створення незалежної від польської влади, однак субсидійованої державою мережі непольськомовних навчальних закладів. Шкільне самоврядування, якого домагалися всі послы від меншин, мало забезпечити організаційну, програмну та кадрову незалежність освіти непольського населення²⁹⁹.

Парламентарі застосовували всі доступні правові інструменти для діяльності у сеймі: промови, виступи на засіданнях комісій, внесення законопроектів, подань та інтерпеляцій. Інтерпеляції використовували всі клуби, з одного боку, як форму парламентського контролю за державним апаратом, а з іншого – як засіб привернути увагу громадськості до актуальних проблем. Проте в сеймі першої каденції внесенню інтерпеляцій суттєво перешкоджало те, що відповідно до регламенту сейму, ухваленого 16 лютого 1923 р., інтерпеляцію мали підписати не менш як 15 послів, так само як і звичайне депутатське подання. Для внесення термінового подання потрібно було заручитися підтримкою 45 послів. Делегувати представників до комісій, виступати на пленумах сейму в межах часу, відведеного для виступів клубів, вносити подання, мали право лише ті клуби, до яких входило не менше 11 осіб. Натомість менші клуби та позафракційні парламентарі для того, щоб брати участь у роботі комісій, мали приєднатися до одного з клубів, який налічував понад 11 осіб³⁰⁰. На діяльність по-

²⁹⁹Fałowski J. Parlamentarzyści mniejszości niemieckiej w Drugiej Rzeczypospolitej. Częstochowa: Wyd-wo WSP, 2000. S. 166.

³⁰⁰Regulamin obrad Sejmu uchwalony dnia 16 lutego 1923 r. wraz ze skowowidzem rzeczowym do regulaminu i Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1925. S. 16–17, 38.

Наукове видання

За свободу: українсько-польський діалог та спроби порозуміння / [відп. ред. Микола Литвин]; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2021. 638 с.

Літературний редактор

Віталія Станкевич

Коректор

Анна Габрук

Упорядник науково-довідкового апарату

Оксана Рак

Макет та художньо-технічне редагування

Дмитро Савінов

Підписано до друку 28.12.2021. Ум. друк. арк. 52,99

Друк офсетний. Формат 70x100/16.

Наклад 300 прим.

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
79026 Львів, вул. Козельницька, 4. Тел: (032) 270-70-22